

Szabados György

III. BÉLA

(1148–1196)

Géza király és Eufroszina másodszüllött fia 1148-ban jött a világra. Nevében nagyapja, II. (Vak) Béla király emlékezete élt. A herceg népes családban nőtt fel: bátyja, a majdani III. István király, két öccse, Géza s a korán elhunyt Árpád, valamint négy húga, Erzsébet, Odola, Ilona és Margit társaságában. Géza király már 1152-ben döntött az utódlásról, amikor elsőszüllöttjét, Istvánt társuralkodójává tette, ám kisebb gyermekeit is gondosan nevelte. Korai éveiben Béla megtanult latinul, majd apja 1161 táján a Tengermellék (Horvátország, Dalmácia) élére állította. II. Géza halála után Béla tanúja lett fivére és nagybátyjai trónviszályának. III. István csak egy év múltán tudott győzelmet aratni II. László és IV. István felett, mivel az ellenkirályokat Bizánc támogatta.

A Keletrómai Császárság alapos fordulatot hozott Béla sorsában is. I. (Komnénosz) Manuél – Szent László király unokája – és III. István között 1163-ban béke jött létre. A baszileusz e megegyezés megpecsételéseként választotta Bélát leánya, Mária számára jegyesül, s az év végén udvarába vitte. Úgy tűnt, sorsa végleg Bizánchoz kötődik. Megérkezte után elvették magyar nevét, s Alexiosznak hívták. Pályája gyorsan ívelt felfelé: hamar despotesi méltóságba jutott, amellyel rangban az uralkodó párt követte. Manuél 1165-ben trónörökösévé nyilvánította, mivel a 47 éves császárnak még nem volt fia.

Alexiosz-Béla egy leendő császárhoz méltó nevelést kapott. A görög nyelvet, államigazgatást, hadtudományt, diplomáciát a legmagasabb szinten kellett elsajátítania. A trónöröklés reménye azonban 1169 őszén szertefoszlott: a baszileuszt második asszonya fiúval ajándékozta meg. Erre Bélát kaiszari rangra „fokozták le”, elválasztották Máriától, majd a baszilissza húgával, „kárpotolták”. Châtillon Agnes (Anna), Konstancia antiochiai fejedelemné és Châtillon Raynald keresztes lovag lánya 1170 tavaszán nyújtotta kezét a nála alig idősebb Bélának, aki ismét a „Magyarország, Dalmácia és Horvátország hercege” címet viselte, amivel Bizánctól való lelki távolodására utalt. Így amidőn a bátyja halálhírére hozó követek felkeresték, könnyű szívvel, de barátsággal hagyta ott nevelőatyját, hogy hazája trónját elfoglalja.

III. István 1172. március 4-én, 25 éves korában halt meg. Idősebb öccse, a kettős neveltetésű Béla kitűnő felkészültséggel kezdte ural-

mát, csakhogy kemény ellenzéke támadt, mert Eufroszina anyakirályné és Lukács esztergomi érsek Géza herceget akarta királynak: a másik túl „idegen” és túl „görög” volt számukra. Tévedtek; III. Béla rendületlenül katolikus maradt. Országlása elején III. Sándor pápa oldalára állt I. (Barbarossa) Frigyes német császár ellenében, sőt bátyjának a Szentszék iránt vállalt kötelezettségét is megújította. Minthogy Lukács többszöri felszólításra sem volt hajlandó megkoronázni Bélát, a pápa megengedte, hogy kivételesen a kalocsai érsek végezze el a szertartást. Az uralkodó bölcs döntést hozott: „Én, Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma királya, az isteni kegy rendelkezése szerint elfogadom a koronát a kalocsai érsek úr kezéből, de nem sértvén meg az esztergomi egyháznak azon jogát, hogy a jövőben mindig Esztergom érsekei kötelesek a magyar királyokat megkoronázni” – jelentette ki.

1173. január 13-án végre III. Béla király fejére került bátyja elárvult koronája. Az uralkodó nem késlekedett az immár szentesített hatalom tényleges megszilárdításával: lázadó öccsét börtönbe vetette, Lukácsra pedig hosszú mellőzés várt. II. Géza és III. István kormányzatából a legtöbben mégis elfogadták uruknak

Bélát, akitől megbecsülést és méltóságot kaptak. Az ország békejének egyre gyarapodó királyi család örülhetett. Béla és Ágnes 15 éves házasságából hét gyermek született: a majdani Imre király, a későbbi II. András, Salamon, István, illetve Margit, Konstancia, valamint egy ismeretlen nevű leány.

A belső biztonság mellé kedvező külpolitikai lehetőségek adódtak. Manuél halála után súlyos belviszály és szerb, bolgár függetlenségi harcok sora gyengítette a keleti császárságot, ami szinte vonzotta a magyar hódítást. Ennek első állomása a Tengermelléknek, Béla egykori „hozományának” visszavétele volt. 1181-re a Magyar Királyság területi épése helyreállt, sőt Zára, a fontos kikötőváros is hozzá pártolt Velencétől. A király ezután tovább terjeszkedett Bizánc rovására. Új foglaltsait csak leánya, Margit és II. (Angelos) Izsák császár házasságkötésekor adta vissza „nászajándékul” 1185 végén. Ekkor már nem élt Ágnes királyné. Béla 1186 nyarán Capet Margitot, II. Fülöp Ágost francia király testvérét vette feleségül.

Az ő esküvőjük előtt készülhetett egy becses gazdaságtörténeti forrásunk. A jövedelemjegyzék tételesen felsorolja a magyar király pénzbevételeit. Eszerint III. Béla Európa egyik leggazdagabb koronás fője volt: pénzbeli vagyona az angol és a francia uralkodóéval vetekedett. Mindezeket túl birodalmát a szellem értékei is gyarapították. Udvarában Margit királyné jóvoltából Becket Szent Tamás canterburyi érsek kultusza is élt. Bevételeiből jelentős összeg jutott az esztergomi palota és a székesegyház építésére, a bencés, ciszterci, premontrai és ispotályos rend gyámolítására, de a világi papság külhoni taníttatására is. Adorján, az első magyar kancellár, valamint Jobb, az Izsák császárral hitvitázó esztergomi érsek egyaránt Párizs egyetemére járt.

A hazai oklevélkiadás II. Béla óta tartó igéretes fejlődése III. Béla idején új lendületet kapott. Az uralkodó Manuél államigazgatására is emlékezve rendelte el: „a felségem jelenlétében megvitatt akármilyen ügyet az írás bizonyosságával erősítsék meg.” 1181-ben pergamenre vetett gondolatait a hivatali írásbeliség kezdeteként tartjuk számon. Az oklevelek ezentúl az újonnan felállított királyi kancelláriában születtek. A kancellári hivatal betöltése feltétlen hűséget és magas iskolázottságot követelt. Talán itt kezdte pályáját a honfoglalást megörökítő

Anonymus, „a jó emlékezetű Bélának, Magyarország dicsőséges királyának egykoron jegyzője”.

A 12. századi Magyarország III. Béla idején tekintélye delelőjére ért. Amikor 1189 nyarán Barbarossa Frigyes kereszties hada átvonult hazánkön, hogy az 1187-ben elesett Jeruzsálemet felszabadítsa, a magyar király Esztergomban s Óbudán – „Attila városában” – pompás ajándékokkal fogadta a Rótszakállút. Ebből az alkalmóból engedte szabadon öccsét, Gézát, aki a császár kíséretében távozott Magyarországról. A Szentföld felé Bizáncon is áthaladó imperátor és a gyanakvó baszileusz között háborús feszültség támadt, amit csak III. Béla erélye oszlatott el: a magyar király Európa két császárának egymásra emelt kezét fogta le! Jóllehet Béla ügyelt arra, hogy a gyenge Izsák állama helyén ne alakuljon ki egy erős német vagy normann hatalom, Magyarország lényegében átvette a Keletrómai Birodalom szerepét, aminek emléke uralmi jelképekben máig él. Államcimerünk kettős keresztje eredetileg a baszileusz felségjelvénye volt, ezt a nyugati heraldika szabályai szerint foglalta pajzsba Béla, hogy fennen hirdesse: királysága Bizánc helyébe lépett.

1192-ben országa és családja legnagyobb ünnepét ülte III. Béla. III. Celesztin pápa szentté avatta I. László királyt. Az elismerés nem csupán a 11. század hőisének, hanem a felémltetést kezdeményező utódnak is szólt, akire két évtizede még az ortodox szakadártság gyanúja vetült. Nem véletlen, hogy László kanonizálása Bélától indult: az Árpádok hagyományában élő kultusz az ő személyében egyesült a bizánci tisztelettel, amely az apja emlékét ápoló Piroska (Szent Eiréne) császárné fiára, Manuélre, onnan reá szállt. Az Árpád-ház a „szent királyok nemzetsége” lett.

III. Béla kereszties hadjáratra készült, amikor 1196. április 23-án 48 évesen meghalt. Istennek tett fogadalmát, amely szerint Jeruzsálem földjére erős haddal és kitárt karokkal, de alázatos szívvel és szelíd lélekkel látogat, nem tudta beváltani. Egy 13. századi feljegyzés szerint Kalán pécsi püspök mérgezte meg. Akárhogy is történt, 1196 tavaszán páratlan életpálya ért idő előtt véget, és egy nem mindennapi ember hanyatlott a sírba.

A Szent István-i királyeszmé utolsó nagy képviselője testben-lélekben kiemelkedő ember volt: „Ezt a férfit a természet sokféle adománnyal halmozta el. Termete magas, arca nemes, és ha más egyébbel nem is rendelkeznek, pusztán uralkodói tekintetének előkelősége alapján a legméltóbbnak lehetne tartani a királyságra. Krisztus seregét vendégszeretően fogadta.” Londoni Richárd emlékezése az akkor 41 esztendő magyar királyról nem üres udvariasság. 1848 decemberében ugyanis Székesfehérvárott feltárták III. Béla nyughelyét, és a földi maradványok egy 190 centiméter magas, nagy szemű,

sasorrú, boltozatos koponyájú, bölcsességet és tekintélyt sugárzó férfiú alakját őrizték meg. Az uralkodó csontjaiból az is kiderült, hogy az AB vércsoportba tartozott, sőt az antropológia és a művészettörténet egymást segítve még a nagy király arcvonásait is élénk tárta. A koponya izomtapadásaira építő rekonstrukció

egy ismerős arcot elevenített meg: a Szent László fejereketartóján látható képmást, vagyis a kiváló ötvösművész a felemeltetést végző királyról mintázta meg a lovagszentet: a herma III. Bélát ábrázolja!

Országépítő uralkodását, történelmi jelentőségét szemlélve igazán érthetetlen, hogy III. Béla emlékezete mily halványan él a kései utókor tudatában, holott egyszerre volt kitűnő király

és emberséges ember. A 12. század közepén a Magyar Királyság mozgalmas életszakaszába jutott. II. Géza szakadatlan háborúi megrendítették azt az Európában páratlanul szilárd egyeduralmat, amelyet az Árpádok ázsiai örökségül őriztek. Bélát már serdülőkorában kemény próbára tette az élet: apja halála, bátyja menekülése, nagybátyjai ellenkirálysága, majd az, hogy új névvel idegen környezetben kellett boldogulnia, ott a mellőzött Andronikos állandó áskálódása közepette tapasztalva, mint feszül egymásnak szülőhazája és leendő császársága. Mindez alig néhány év leforgása alatt úgy megedzette s oly élettapasztalattal vértette fel, amely felért a két udvarban szerzett elméleti ismeretekkel.

Ez időből való könyörületességének emlékeztetre méltó megnyilvánulása is. Amikor 1165-ben, Zimony elestekor Manuél meg akarta öletni a fogoly magyar védőket, csak a trónörökös közbenjárása mentette meg Gergely ispán és katonái életét; Alexiosz mellkasában Béla szíve dobogott.

Királysága első éveiben a szigorú mértékkel alkalmazta: nem habozott egy párttűt főurat megvakíttatni, anyját és öccsét börtönbe vetni, de azok szeretetlensége sem ragadtatta rokon vér ontására. Államférfiúi bölcsességével tévedhetetlenül tudta, mikor kell karddal küzdenie, mikor elég a diplomácia. Így váltotta valóra apja álmát: a Magyar Királyság európai nagyhatalom lett. Eredményei egyként tükröződtek az Árpád-ház előkelő családi kapcsolataiban, bőkezű ajándékaiban, pazar építkezéseiben. És e bizáncias fényűzés közepette előfordult, hogy országos ügyeit egy ispánja udvarházában, tölgyfa alatt ülve intézte, közrendű gyermekeket tartott keresztvíz alá, nádoráért kezességet vállalt. Emberséges lelkületére a legszebb példa mégis az, midőn megtudta, hogy egyik kedvelt híve végöráit éli, sietett látására, mert a haldokló el akart tőle búcsúzni. III. Béla gondos apa is volt: Imrét kiváló tudóssal taníttatta, emellett megosztotta vele minden politikai tapasztalatát, s kétszeri koronázásával társkirállyá nyilvánította, hogy trónját a tudás és a hatalom erejével biztosítsa. Nem rajta múlt, hogy öröksége legidősebb fiával együtt szállt a sírba, akinek rövid országglását az András szítottá belviszály keserítette meg. Eképp van, hogy noha a történelmi

12. század a tehetséges Imre király halálával ért véget, a Szent István-i királyeszmé utolsó nagy képviselője mégis III. Béla volt. II. András alatt visszavonhatatlanul bomlásnak indult az archaikus királyság szervezete. András fia, IV. Béla, aki fiatalon nagyapja államrendjét akarta helyreállítani, 1265-ben a legméltóbb szavakkal így emlékezett példaképéről: „Nagy Béla király”. ♦